

Miten suomen kirjakieli on syntynyt?

Jyväskylän Senioriopettajat
28.4.2025

Aila Mielikäinen

Kysymyksiä

- Miksi kirjasuomi eroaa puhutusta kielestä?
- Millaisia vaiheita kirjakielessä on ollut Agricolasta nykypäivään?
- Miten puhuttu kieli (murteet) on vaikuttanut?
- Mikä on ollut muiden kielten vaikutus?
- Mikä on ollut kielen spontaania kehitystä, mikä tietoisien kehittämisen tulosta?

Keskiajan kirjallinen suomi

- vanhan suomen kausi – n. 1540
- ”yhteinen virallinen” kieli kirkossa ja käräjillä
- 1440-luvulta lähtien tietyt jumalanpalvelustekstit suomeksi, määräys näiden muistiinpanoista 1492
- suomenkielisiä saarnoja 1400-luvulla
- 1400-luvun tekstejä ei ole säilynyt
- käräjillä lainlukijat, lakien suomentaminen 1500-luvulta lähtien (käsikirjoituksia)
- keskiajan sanastoa: *pappi, risti, uhri, synti, rippi, seurakunta, kirkkoherra, pääsiäinen, joulukuuk, pyhä/pyhittää, iankaikkinen // kuningas, tuomari/tuomita, kanne, oikeus, valtakunta, hallita, tutkia, todistaa*

Mikael Agricola (n. 1510–1557)

- laaja tuotanto 1543–1551
 - Raamatun suomennoksia: UT 1548 ja osia VT:sta
 - kirkollisten toimitusten tekstejä: käsikirja ja messu
 - Rukouskirja, ABC-kirja
- raamattutyössä myös apulaisia
- Agricolalla erilainen murretausta kuin seuraajilla
 - syntymäpaikka Pernaja nyk. kaakkoishämäläisten murteiden ympäröimä (esim. *leitsata* 'opastaa', *erään* 'pois'); ruotsinkielistyi 1700-luvulle mennessä, vanhin nimistö suomenkielistä
 - koulunkäynti Viipurissa (esim. *inhiminen* 'ihminen', vrt. myös *inhimillinen*)
 - Turun katedraalikoulun rehtorina, Turun piispana
- vanhan kirjasuomen kausi n. 1540–1820

Agricolan kielen piirteitä

- epäjohdonmukainen oikeinkirjoitus
 - *keskelle, caxi, quin, liecki, mixi; elemete, käskenyt, peste* = pestä, päästä, päästää
 - *szöö* = syö, *techty, taijuan, kiöuhet* = köyhät
 - *saapi, cuulet, nijn – pite* = pitää, *cuollet, caunit*
 - *nt, nk, mp, lt: monda, hengi* : hengen, *lambat, ilda*
 - luetaan *monta, henki* : hengen, *lampaat, ilta*
- eri murteiden äänneasuja ja taivutusmuotoja
 - *oikian – oijkeat; henge – hengiä – hengi* [= henkee, henkiä, henkii, yksikkömuotoja]
 - *usco* [= uskoo] – *menoä*; *lucua – lucuu*
 - *caupungis – elemesä – swrissa tuskissa*

Agricolasta Bibliaan 1642

- messukirja: Paavali Juusten 1575
- virsikirjoja: Jaakko Finno 1583, Hemminki Maskulainen 1605, Olavi Elimaeus 1621
- Hemmingin *Piae Cantiones* -suomennokset 1616, hyvin lounaismurteisia (*ai, oi, au* > *ae, oe, ao*)
 - Pilved pacon pois pyrkivät, / Sejästys **ta**evan täyttöp. / Ilmad angarad asettuvat / Auringo lämbymäns näyttöp. / Toucoo **to**evottap kyhkyinen, Lindu pieni pääskyinen - - / Linnud **la**olavat haavistos, / Visertäin Suven virttä.
- saarnakokoelma: Eerik Sorolainen (Ericus Ericsi) 1621, 1625

Biblia 1642 – ensimmäinen ”kielenopas”

- *Biblia 1642* ensimmäinen kokoraamattu; komiteatyötä
- murrepohja lounaissuomalainen
- oikeinkirjoitus ja muu kieliasu yhdenmukaisempaa kuin Agricolalla
- mallina seuraaville kirjoittajille

Esimerkki Biblian 1642 kielestä

- Mark. 10:13 ”JA he toit hänen [Jeesuksen] tygöns lapsia, että hän heihin rupeis. Nijn Opetuslapset nuhtelit heitä, jotca nijtä toit.”
 - Vrt. UT 1548: ”Ja he toit henen tygens Lapsia, ette hen heihin rupeis. Nin Opetuslapset nuchtelit heite, iotca nijte edhestoit.”
 - Vrt. Biblia 1776/1991, nykyversio: ”Ja he toivat hänen tykönsä lapsia, että hän heihin **rupeais**; niin opetuslapset nuhtelivat niitä, jotka heitä **toivat**.”
 - *ruveta* ’koskettaa, tarttua’

1700-luvun kirjallisuutta

- almanakat vuodesta 1705, ei joka vuosi
- kansanperinnettä
 - sananlaskukokoelma: Henrik Florinus 1702
 - arvoitus- ja satukokoelma: Kristfrid (Christfrid) Ganander 1783, 1784
- suomenkielinen sanomalehti
 - *Suomenkieliset Tieto-Sanomats*: Antti (Anders) Lizelius 1776
- suomenkielinen luonnonoppi
 - *Hyödyllinen Huwitus Luomisen Töistä*: Juhana Frosterus 1791
- kirjasuomen murrepohja laajeni kirjoittajien myötä Satakuntaan, Hämeeseen ja Pohjanmaalle

1700-luvun tekstejä

- On myös Suomen Kieli niin runsas Ymmärrydestä ja ricas Sanoisa kuin muutkin Kielet niin että sillä taitan [taitaan 'taidetaan'] edes tuoda caickinaiset asiat / ja tämän nimitetyn tiedon puhen parret nimitettä [passiivin I infinitiivi] (Almanakka 1705)
- On tarpellinen, että otetan ylle paxummat waattet, eli pannan yllä olevat waattet kiinni, niin pian kuin ehto päivästä ilma tutan [tutaan 'tunnetaan'] waljummaxi, eli silloin kuin tuulee ja taiwas tulee pilween. Kuin ihminen on hikinen, niin ei hänen pidä makaman paljalla maalla paxusa ruohosa, lehtiwarjosa taikka nuoskaasa [murt. nuoskas] eli märjänkallaisesa paikasa. (Lizelius, STS 1776)

Muutosten vuosisata

- 1800-luvun uusi tilanne: hallinto, yhteiskunta, tiedonvälitys, koulutus > kielen asema viranomaisasioinnissa, tiedotuksessa, opetuksessa jne.
- kielen eriytyminen eri tekstilajeiksi
- kieliopit, sanakirjat; lehdistö, kirjallisuus
- koulutus ja oppikirjat, tieteellisen kielen kehitys
- kielenohjailun periaatteet ja elimet
- 1820–1870/1880 varhaisnykysuomen kausi
- 1870/1880– nykysuomen kausi: suomen kieli käyttökelpoinen kaikilla aloilla

Keskustelua ja tiedotusta

- murteiden taistelu: kirjasuomen uudistamisessa huomioon itämurteet (Kalevala 1835)
 - Reinhold von Becker, K.A. Gottlund
- kieliopit: ohjasivat vähitellen uusiin normeihin
 - Jaakko Juteini, von Becker, Kustaa (Gustaf) Renvall, H. K. Corander (1845 ensimmäinen suomenkielinen), G. E. Eurén - - E. N. Setälä, Arvid Genetz
- sanakirjat: sanaston karttuminen
 - mm. Renvall, Eurén, Lönnrot 1867–1880
- lehdistö: keskustelua kielestä ja sen normeista
 - mm. Mehiläinen, Kirjallinen Kuukauslehti, Kieletär, Suometar
- tietoista ohjailua ja kielenhuoltoa
 - Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831, SKS:n Kielitieteellinen Osakunta 1868; Kotikielen Seura 1876

Uutta kielessä

- oikeinkirjoituksen ja kielioppinormien uudistaminen vähitellen
- lauserakenteiden yksinkertaistaminen
- sanaston kehittäminen eri aloille: tuhansia omaperäisiä uudissanoja
- uudistusperiaatteiden kehitys
- pyrkimys käännöskielestä suomalaiseen ilmaisutapaan; esim. postpositiorakenteet, konjunktiot, pronominit, sanajärjestys, laajemmat lauserakenteet

1800-luvun normiuudistuksia (I)

- oikeinkirjoitus
 - *lindu* > *lintu*, *mixi* > *miksi*, *katzo* > *katso*
 - *huonen* > *huoneen*, *luetan* > *luetaan*
- äänneasut
 - *hyljätä*, *pelvon* > *hylätä*, *pelon* (! *kuljen*, *kuljin*)
 - *korkia*, *nimee*, *lähtee* > *korkea*, *nimeä*, *lähteä*; *peltoo*, *sanoo* > *peltoa*, *sanoa*
 - *vastas*, *lähtis*, *nimes* > *vastasi*, *lähtisi*, *nimesi*

1800-luvun normiuudistuksia (II)

- taivutusmuodot

- *he menit, menisit* (lounaismurt.) > *menivät, menisivät*
- *maasa, pellosa* (länsimurt.) > *maassa, pellossa*
- *rahata, lakkaamata* > *rahatta, lakkaamatta*
- *aikain, vuotten* (länsimurt.) > *aikojen, vuosien*
- akkus. *minun, meidän* > *minut, meidät*
 - alkup. *minun, sinun, hänen* : *meidät, teidät, heidät*
- *taloansa, talossansa* (länsimurt.) > *taloon, talosaan*

Lauserakenteet

- konjunktiot: *ja ei, ja älä > eikä, äläkä; eli > tai, vai*
- *pitää tekemän* (länsimurt.) *> pitää tehdä*
- futuuri *pitää tekemän, tahtoo tehdä > tekee, on tekevä*
- passiivi + ablatiiviagentti (vrt. ruotsin *av*, saksan *von*)
 - Matt. 4:1 ”Silloin **vietiin** Jesus **hengeltä** korpeen **kiusattaa** [pass. I infinit. ’että kiusataan, kiusattavaksi’] **perkeleeltä**.” (Biblia 1776/1991)
- käännöskielen sanajärjestykset
 - ”Ei tarwitse lukemista lapsen kanssa kowin warhain *alkaa*, jos ei lapsella siehen erinomaista halua ja taipumusta *ole*, ja sittekin pitää sitä ensimmäldä vähitellen ja huwitukseksi *tehtämän*” (Juteini 1816)

1800–1900-luvun uudissanastoa

- **murresanat:** *eläke, kaasu, juna, kone, tehdas, sivistää/sivistys*
 - sav.murt. *eläke* 'elintarpeet, elätti', länsimurt. *kaasu* 'sumu, höyry', itämurt. *juna* 'jono', rivi, juova', itämurt. *kone* 'keino, kuje, kapine', *tehdas* 'tekopaikka, eläimen makuupaikka', *sivistää* 'siistiä, kohentaa'
- **johdokset:** *kirje, tunne, sairaala, ravintola, huvila, kirjasto, opisto, sanasto, luettelo, esitys, edellytys, elämys, kansallisuus, kirjallisuus, tulevaisuus, itsenäinen, suhteellinen; opiskella, suunnitella, eläytyä, sopeutua*
- **yhdyssanat:** *ihmiskunta, ajanlasku, yliopisto, kielitiede, epäkohta, tulivuori*
- muita **uudismuodosteita:** *happi, tyyppi, vety, sähkö*
- kokeiluja ja **tilapäisiksi** jääneitä sanoja (ei vain V. Kilpisellä): *lukisto* 'lukio', *huvike* 'huvi', *käyttäin* 'kone', *kurkistin* 'kiikari', *taideniekka*
- käännöslainoja: *sateenkaari* < rts. *regnbågen*
- tuttuja sanoja uuteen merkitykseen: *kertoa* 1600-l. 'toistaa, kerrata' > 1800-l. 'kuvata, selostaa'
- muodon ja merkityksen vaihteluja ennen vakiintumista: *itsetyinen* ~ *itsanainen* ~ *itsenäinen*, *toteuttaa* alk. 'todistaa, vahvistaa'

Kielenhuollon periaatteet

E. N. Setälän hahmotelma 1914:

- kieliopillisuuskanta
- kansankielisyyskanta
- tarkoituksenmukaisuuskanta
- puhdaskielisyyskanta l. purismi (puhtaus muiden kielten vaikutteista)
- muita näkökulmia: vakiintuneisuus, yleisyys, esteettisyys, tietyt käyttäjäryhmät (kirjailijat, sivistyneistö ym.)

Normivalintojen perusteita

- enemmistön kieli, vakiintuneisuus
 - nykyk. *alkaa tekemään, tulla t. saada tehtyä*
 - molemmat laajalti murteissa
- alkuperäisyys: ei ”kulumia” eikä myöhäisiä muutoksia
 - ei äänteiden katoa: *talonsa, vastasi* (*talons, vastas*)
 - ei keston muutoksia: *päälle, tekee* (murt. *pääle, tekkee*)
- kieliopillinen järjestelmä
 - *korkea, sorme/a, lähte/ä, rupeaa*; myös alkuperäisimpiä äänneasuja joista muut kehittyneet
 - ennen 1800-lukua *korkia, sormee, lähtee, rupee*
- suomenkielinen ilmaisutapa
 - *itseäni, itsellemme* < *minuani, meillemme* (vrt. *mig, mich*)

Kirjakielen ja puhekielen vertailua

- Suomessa kirjakieli murteiden kompromissi
- vanhakantaisuus, täyteläisyys
- lähimpänä pohjoisen Sydän-Hämeen murteet, joissa vähiten muutoksia
- Keski-Suomen tai Jyväskylän kielen puhtaus?
 - Jyväskylä Päijät-Hämeen murrealueen pohjoislaidalla
 - Päijät-Hämeen ja Keski-Suomen murrealueet savolaismurteita ("Savon murre" kansanom. mm. 'Pohjois-Savon murre')
- 1800-luvulla Jyväskylän puhdas kieli = "puhdasta 'paljasta' suomea"

LÄHTEITÄ

Hakulinen Lauri 1979 (4. p.): Suomen kielen rakenne ja kehitys.

Häkkinen, Kaisa 1994: Agricolasta nykykieleen.

Jussila, Raimo 1998: Vanhat sanat.

Kielikello. www.kielikello.fi.

Kielitoimiston kielioppiopas. 2017.

Kolehmainen, Taru 2014: Kielenhuollon juurilla.

Kotimaisten kielten keskus. www.kotus.fi. >

Suomen murteiden sanakirja.

Vanhan kirjasuomen sanakirja.

Vanhan kirjasuomen korpus.

Varhaisnykysuomen korpus.

Lehikoinen, Laila & Kiuru, Silva 2009: Kirjasuomen kehitys.

Pulkkinen, Paavo 1972: Nykysuomen kehitys.

Rapola, Martti 1960: Sanojemme ensiesiintymiä Agricolasta Yrjö Koskiseen.